

Ο Διόνυσος, η Μαίναδα, ο Δίασκουρος, ο Γανυμήδης και ο Δίας, (με μορφή αετού) και τέλος η Άυρα της Incantada σε σχέδιο των J. Stuart και N. Revett.

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Τό ενδιαφέρον για την έρευνα της ιστορίας και της αρχαιολογίας της Θεσσαλονίκης άρχισε από τον περασμένο αιώνα με πρωτοπόρο τόν Γερμανό Th. Tafel, που εκδίδει τό 1839 στό Βερολίνο τό βιβλίο «De Thessalonica emjue agror», όπου συγκεντρώνει όλες τις γνωστές πηγές που αναφέρονται στην πόλη.

Είχαν προηγηθεί θέβαια κι εδώ όπως και στην υπόλοιπη Έλλάδα πολλοί περιηγητές. Συγκεκριμένα, ό Γερμανός St. Gerlach και ό Ένετός Μπιζάνι, τον 16ο αι., ό Έβλιγιά Τσελεμπή και ό R. de Dreux τον 17ο, ό P. Lucas τό 1705, ό J.B. Soucier τό 1728-1735, οι Άγγλοι αρχιτέκτονες Stuart και Revett τό 1753, ό Abbé Belley γύρω στό 1770, ό Γάλλος πρόξενος F. de Beaujour από τό 1797-1800, ό Άγγλος Leake τό 1806 και ό Cousinery γύρω στό 1820. Όλοι αυτοί περιγράφουν τά μνημεία της πόλης και την οικονομική και κοινωνική της κατάσταση. Γύρω στό 1850 πρέπει νά επισκεφθήκαν τή Θεσσαλονίκη οι Άγγλοι αρχιτέκτονες Texier και Pullan που δημοσιεύουν τό 1856 στό βιβλίο τους Byzantine Architecture, πολλούς βυζαντινούς ναούς της πόλης. Τό 1864 ό Γάλλος E. Miller μεταφέρει στό Λούβρο τά γλυπτά που κοσμούσαν την είσοδο της Ρωμαϊκής Άγοράς, τά γνωστά Ειδώλα.

Τό 1876 οι Duchesne και Bayet δημοσιεύουν πολλές αρχαίες επιγραφές της πόλης, ενώ τό 1880 ό Μ. Χατζημάννου εκδίδει τή σημαντικότερη - Αστυρραφία - του. Τό παροδειγμά του ακολουθεί μέ ένθερμο ζήλο ό Π. Παπαγεωργίου, που δημοσιεύει σε εφημερίδες και περιοδικά έκτοντάδες άρθρα μέ θέματα γύρω από την ιστορία και την αρχαιολογία της πόλης καθώς και ό Μ. Δημίτσας.

Τό 1890 ό Δανός Kirsh δημοσιεύει την άφιδα του Γαλερίου. Τό 1908 επισκέπτεται τή Θεσσαλονίκη ό Ρουμάνος O. Trafil, που εκδίδει τό 1913 στό Παρίσι την πολυ βασική για κάθε μελετητή της Θεσσαλονίκης, Τοπογραφία του. Την ίδια εποχή επισκεπτόνται την πόλη οι Γάλλοι αρχιτέκτονες Le Toumeau και Saladin, που εκδίδουν σε συνεργασία μέ τόν Ch. Diehl τό επίσης σημαντικό βιβλίο «Les monuments chrétiens de Thessalonique».

Η πρώτη συστηματική άνασκαφή στη Θεσσαλονίκη έγινε τό 1917 από τό Γάλλο Hebrard της Γαλλικής στρατιάς της Άνατολής, που απέδειξε τή σχέση άνάμεσα στην άφιδα του Γαλερίου και τή Ροτόνα. Μετά την άπελευθέρωση του 1912 άρχισαν οι έρευνες στους βυζαντινούς ναούς που έγιναν τζαμιά και έπρεπε νά δοθούν στη χριστιανική λατρεία, από τους εφόρους Α. Ευγγύπουλο (Άχεροπούλου (Άχεροπούλου, Όσιος Δαυίδ, Ταξάρχες), Γ. Σμυρλιού στον άποτερωμένο από την πυρκαγιά του 1917 Άγιο Δημήτριο, Δ. Ευγγελλίδη (Π. Χαλκέων) και Π. Κάλιαγιά (Άγ. Σοφία), Τό 1920 ό έφορος Στ. Πελεκιδής έρευνά τό Σεράπειο και ένα χρόνο άργότερα τό ρωμαϊκό νυμφαίο, νότια της Άγ. Σοφίας. Τό 1939 ό Χ. Μακαρόνας έρευνά ένα τερό των Άιγυπτιακών θεοτήτων κοντά στό Σεράπειο, ενώ τον ίδιο χρόνο άρχίζει η άνασκαφή του Γαλεριανού συγκροτήματος από τόν Δανό Duggve. Τό 1949-50 ό Χ. Μακαρόνας άποκαλύπτει τό Οκτάγωνο της πλατείας Ναυαρίνου. Μετά τόν πόλεμο (1948) ολοκληρώνεται η άναστήλωση του Άγ. Δημητρίου μέ τή έποπτεία του έφορου Στ. Πελεκανίδη, που στό επόμενα χρόνια άναστήλνει και τους βυζαντινούς ναούς της Άγ. Αικατερίνης και του Προφήτη Ηλία και διεξάγει άνασκαφές βορείως του Άγ. Δημητρίου. Οι άνασκαφές συνεχίστηκαν μέχρι τό 1971 από τους εφόρους Φ. Πέτοια και Α. Βαθρίτσα, που ακόμα τον παράλληλα και τό Γαλεριανό συγκρότημα της πλατείας Ναυαρίνου.

Τά τελευταία εικοσιπέντε χρόνια ήρθαν στό φώς, κατά τή διαρκεια οπιστικών άνασκαφών στό θεμέλια οικοδομών, πολλά σημαντικά λείψανα της αρχαίας Θεσσαλονίκης, που η έπιστημονική τους άξιοποίηση θα διαφωτίσει πολλά τοπογραφικά προβλήματα της αρχαίας πόλης.

Ευτέρπη Μαρκή

Άρχαιολόγος

Στή θέση της πόλης που συνοικισθήκε από τόν Κάσσανδρο τό 316 π.Χ. ὑπῆρχε παλιότερα ἡ Θέρμη, πού μνημονεύεται γιά πρώτη φορά ἀπό τόν Ἐκαταίο τόν Μιλσιο (50 π.Χ. α.) καί σέ ἀπόσπασμα πού δίδωσε ο Στέφανος Βυζάντιος. Τό ὄνομα τῆς τό ὀφείλει κατά τόν καθηγητή Γ. Μπακαλάκη, σέ μία πανάρχαια θερμῆ λατρεία τού Διονύσου πού βαπτίζει καί τόν κόλπο τῆς Θερμαῖο.

Τό πότε ἰδρύθηκε ἡ Θέρμη μάς εἶναι ἄγνωστο. Στίς πηγές ἀναφέρεται ἀπό τόν 5ο π.Χ. α. καί ἀνήκει στή δικαιοδοσία τού βασιλιά τῆς Μακεδονίας, ἀπό τόν ὁποῖο τήν ἀπέσπασε τό 432 π.Χ. ὁ Ἄθηναῖος στρατηγός Καλλίας.

Τά μόνα σωζόμενα ἀρχαιολογικά λείψανα τῆς Θέρμης βρέθηκαν τό 1930 στή συμβολή τῶν ὁδῶν Κρυστάλλη καί Ἀντιγονίου καί ἀνήκουν σέ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη ἑνός μεγάλου ἰωνικοῦ ναοῦ, πού χρονολογεῖται στό τέλος του - ἀρχές 5ου π.Χ. α. (εἰκ. 1).

Ἡ Θεσσαλονίκη

Γύρω στό 316 π.Χ., ὅταν ὁ Κάσσανδρος ἰδρύει, στή θέση τῆς Θέρμης, τή Θεσσαλονίκη καθαίρει τά γύρω ἀπό αὐτήν πολιόματα (26 κατά τόν Στράβωνα) καί ἐγκαθιστᾷ ἀναγκαστικά ἐκεῖ τούς κατοίκους τους. Ἡ νέα πόλη παίρνει τό ὄνομα τῆς ἀπό τήν ἀδελφή τού Ἀλέξανδρου Θεσσαλονίκη, πού ἦταν σύζυγος τού Κάσσανδρου.

Κατά τήν ἀποψη τῶν Struck καί Vickers, ἡ ἑλληνιστική πόλη κατεῖχε τό νότιο τμήμα τῆς σύγχρονης Θεσσαλονίκης καί ἦταν κτισμένη μέ ἱπποδάμειο σύστημα (σύμφωνα δηλαδή μέ ἕνα πολεοδομικό σχέδιο πού, κατά τήν παράδοση, ἐπίνοισε ὁ Μιλσιος ἱπποδάμος καί πού συνίσταται στή διαίρεση τού χώρου σέ τε-

τράγωνα, μέ κάθετα τεμνόμενους δρόμους). Συμφωνώντας ὅτι ἡ θέση δέν διαφέρει ἀπό τή ρωμαϊκή καί παλαιохριστιανική, οἱ ἐρευνητές τοποθετοῦσαν τή θέση τού ἀνατολικοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους στήν περιοχή τῆς Ἀχειροποιήτου. Ἡ μαρτυρία ὁμως τού συναδέλφου Μ. Μπέσιου, πού βρῆκε σέ ἀνασκαφῆ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Φιλίππου 91 λείψανα ἑλληνιστικοῦ κεραμικοῦ φούρνου, ἴσως εἶναι ἐνδεικτική τῆς θέσης τού ἀνατολικοῦ τείχους, ἀνατολικότερα, δεδομένου ὅτι οἱ κεραμικοῖ φούρνοι συνήθως κατασκευάζονταν πολυ κοντά στό τείχη.

Στούς ἑλληνιστικούς χρόνους ἀνάγονται, ἀπό τούς εἰδικούς, τμήματα τῶν τειχῶν τῆς ἀκρόπολης, κτισμένα σέ πῦρνος δόμοις.

Ὁ Διοδότος Σικελιώτης μάς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, στό χρόνο τού Περσέα, τελευταίου βασιλιά τῆς Μακεδονίας, εἶχε ἀνάκτορα καί νεώρια. Ἀπό ἕνα διάγραμμα τού Φιλίππου Ε' γιά τόν Σερραῖο, πού χρονολογεῖται στό 187 π.Χ., θεσπιώνεται ἡ ὑπαρξή τού παραπάνω ναοῦ στήν πόλη ἀπό τούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

Βεβαιωμένα λείψανα ἑλληνιστικῶν κτιρίων δέν ὑπάρχουν στή Θεσσαλονίκη. Κινητά εὑρήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς βρέθηκαν σέ ἀνασκαφές οἰκοπέδων τῆς περιοχῆς τῆς Ἀγοράς καί μέσα στό χώρο τῆς, γεγονός πού ὑποδηλώνει ἴσως τήν ὑπαρξή μίας ἑλληνιστικῆς Ἀγοράς στήν ἴδια θέση μέ τή ρωμαϊκή. Ἐλληνιστικά ὄστρακα βρέθηκαν καί στήν περιοχή τού Γαλεριανοῦ συγκροτήματος, ἀλλά σχετίζονται μέ τό νεκροταφεῖο.

Τά σημαντικότερα κινητά εὑρήματα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, πού βρίσκονται στό Μουσείο Θεσσαλονίκης προέρχονται ἀπό τό νεκροταφεῖο. Στήν περιοχή τῆς Καμάρας ἔχει ἀνασκαφῆ ἕνας κεραμοσκεπαστός τάφος μέ κτερίσματα ἑλληνιστικά ἀγγεῖα καί πήλινα εἰδωλία τύπων τῆς κωμωδίας. Ἄλλοι σπουδαῖοι ἑλληνιστικοί τάφοι ἀνασκαφῆκαν στήν περιοχή τῶν συνοικισμῶν Νεαπολλέων καί Σταυρουπόλεως. Ἐναι κτισμῶς καί περιείχαν διάφορα χρυσά καί πήλινα κοσμήματα. Ὁ μοναδικός μακεδονικός

τάφος πού βρέθηκε στή Θεσσαλονίκη, ἀνασκαφῆκε τό 1917 ἀπό τό ἀρχαιολογικό τμήμα τῆς Γαλλικῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς καί γιά δεύτερη φορά ἀπό τό Χ. Μακρόν τό 1940, στήν ὁδ. Α. Παναπιστασίου, ἀπέτανε ἀπό τό Παλιό Μαιευτήριο. Ἐχει δωρική πρόταση καί θαλαμο μέ τρεῖς κλίνες.

Ρωμαϊκοί χρόνοι

Μετά τήν ἦττα τού Περσέα στή Πύδνα, τό 168 π.Χ., ἡ Θεσσαλονίκη γίνεται πρωτεύουσα μίας ἀπό τίς τέσσερις μεριδές (διοικητικές διαιρέσεις) τῆς Μακεδονίας. Τό 130 π.Χ. μέ τήν κατασκευή τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀπό τόν ἀνθύπατο Γναῖο Ἐγνάτιο, ἡ πόλη συνδέεται οἰκῶς μέ ὅλον τό γνωστό κόσμο.

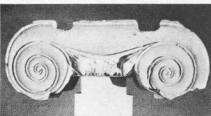
Ὅπως μάς πληροφορεῖ ὁ Κικέρων, τό 55 π.Χ. ἡ κακή διακυβέρνηση τού Ρωμαίου διοικητῆ Καπορνίου Πίνακα προκάλεσε εἰσβολή τῶν Δαρδάνων Πισσῶν καί ἀνεπηλείτων στή Μακεδονία καί ἀνάγκασε τούς Θεσσαλονικεῖς νά ὀχυρώσουν τήν ἀκρόπολή τους.

Τό 49-48 π.Χ. ἡ πόλη γίνεται ἐδρα τῆς ἐξορίας δημοκρατικῆς κυβέρνησης καί ὁ χώρος συγκέντρωσης τῶν στρατευμάτων τού Πομπηίου.

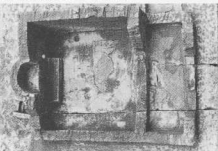
Τό 42 π.Χ. μετά τή μάχη τῶν Φιλίππων, ἡ Θεσσαλονίκη ἀνακηρύσσεται ἐλευθερῆ πόλη, μέ δημοκρατική διοίκηση, δικούς τῆς ἄρχοντες (πολιτάρχες), σύγκλητο καί ταμία. Τήν ἐποχή αὐτή ἀρχίζει μέ νέα περίοδο ἀμῆς γιά τήν πόλη. Οἱ Θεσσαλονικεῖς τιμοῦν τόν ἐλευθερωτή τους Αὐγουστο καί τό ἀφιερώνουν νῶ.

Ἡ ἀνεύρεση ἑνός ἀγάλματος τού Αὐγουστοῦ στήν ὁδὸ Στρατοῦ Δομυπῶτη, τό 1939 καί ἑνός ἄλλου αὐτοκράτορα τῆς Ἰουλίας γενεᾶς, στήν ἴδια περιοχή τό 1957, ἴσως εἶναι ἐνδεικτική γιά τόν ἐντοπισμό τού ναοῦ τού Αὐγουστοῦ στή θέση αὐτή. Παράλληλα ἡ ἀνακάλυψη ἀπό τόν Πελεκηδὶ πολλῶν ἀναθηματικῶν θωμῶν τού θεοῦ Φοῦλβου, πού ταυτίζονται πιθανόν μέ τόν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνο τόν Εὐσεβῆ, στήν ὁδὸ Κασσανδρου, ἀνάμεσα στίς ὁδοὺς Ἄγ. Σοφίας καί Ἄγ. Νικολάου, δηλώνει πῶς ἡ θέση τού πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ἐκεί κοντά.

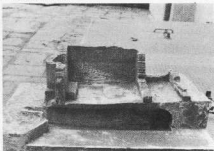
1. Κιονόκρανο τού Θερμαῖο Διονύσου.

2. Ὁ ναός τῶν Αἰγυπτίων θεῶν ἀπό τό ἐκμαγεῖο τού Μουσείου Θεσσαλονίκης.

3. Ὁ διάδρομος καί ἡ κριπτή τού ναοῦ τῶν Αἰγυπτίων θεῶν ἀπό τό ἐκμαγεῖο τού Μουσείου Θεσσαλονίκης.

4. Γενική άποψη της βόρειας πλατείας της Αγοράς της Θεσσαλονίκης από δυτικά. Διακρίνεται το Όβειο, ή ανατολική και η νότια στοά και το σγυρτοροτικόν (Φωτογραφία Χ. Μπακιρτζή).

5. Άποψη του σγυρτοροτικόν της Αγοράς από δυτικά (Φωτογραφία Χ. Μπακιρτζή).

6. Γυναικείο άγαλμα στον τύπο της μικρής Ήρακλειώτιδας, που βρέθηκε το 1944 στην Αγορά (Φωτογραφία Χ. Μπακιρτζή).

Ό ναός του θεού Φούλβου, του οποίου οι ιερείς ήταν έφηβοι, πρέπει να συσχετισθεί με το Γυμνάσιο, βεβαιωμένο από έπιγραφή του 95 π.Χ., που βρέθηκε ΒΔ του Άγ. Δημητρίου. Σέ δωρεά του Αντωνίνου Εύσεβούς όφειλεται ένδεχομένως ή κατασκευή μεγάλου συγκροτήματος θερών και σταδίου πλάι στο Γυμνάσιο και έτσι έρμηνεύεται και ή παρουσία ναού του στο ίδιο συγκρότημα.

Άλλες λατρείες που αναπτύχθηκαν στην πόλη και μαρτυρούνται από έπιγραφές είναι εκτός από του Διονύσου, των Ήρακλή, Άφροδίτης, Δήμητρας και Κόρης, Κάτω Θεών, Διοσκουρίων, Άρτέμιδος, Σάρατη και Ίσιδας Όργιος και του αυτοκράτορα Μ. Αύρηλιου.

Τό Σεράπειο. Άνασκάφηκε τό 1920 από τόν Πελεκίδη κατά τή διάνοιξη τής οδού Διοικητηρίου και άποτελείται από ένα μικρό πρόστυλο ναό και μιά στοά. Ή ύπαρξη του από τά έλλησνιστικά χρόνια μαρτυρείται από έπιγραφή του Φιλίππου Ε΄.

Στίς άρχές του 1939 στά θεμέλια τής οικοδομής Σ. Βασιλόγλου βρέθηκαν από τό Χ. Μακαρόνα και άλλα κτι-

σματα του ίδιου ιερού. Τό σπουδαιότερο από αυτά ήταν ένας μικρός ναός μέ κόγχη και νάρθηκα, κτισμένος μέ άργολιθοδομή και πλίνθους σέ ζώνες, όπως φαίνεται και στο έκμαγείο του Μουσειού Θεσσαλονίκης (είκ. 2-3). Στήν κόγχη, κτιστό πεζούλι χρησίμευε ως Άγία Τράπεζα. Μικρή θύρα που άνοιγόταν στον ανατολικό τοίχο τής κόγχης, όδηγοüse μέ στενό διάδρομο σέ καμαροσκέπαστη κρύπτη, έμφανώς παλιότερη, όπου ύπηρχε μικρή έρμαϊκή στήλη πωγωνοφόρου θεού. Κατά τήν άνασκαφή, βρέθηκαν πολλές έπιγραφές άφιερμένες στον Όσοι και τήν Ίσιδα μαζί μέ άγάλματα αϊγυπτίων θεών.

Ή Αγορά. Γύρω στά μέσα του 2ου αι., τήν εποχή των Άντωνίων ή των Σεθέρων, τοποθετείται από τούς έρευνητές ή δημιουργία τής Αγοράς. Τήν ίδια εποχή πρέπει νά κατασκευάσθηκε και ή έξέδρα, που άποκαλύφθηκε πλάι στά Λουτρά Παράδεισος.

Σύμφωνα μέ τόν πρώτο μελετητή

της, Χ. Μπακιρτζή, ή Αγορά τής Θεσσαλονίκης κατασκευάσθηκε άνάμεσα στίς οδούς Έγνατία και Όλύμπου σέ έδαφος κατωφερικό και άποτελείται από δύο πλατείες.

Τή διάσπαση του χώρου σέ δύο πλατείες επέβαλλε ή φυσική κλίση του έδάφους. Ή νότια από τής πλατείες αυτές, που όνομαζόταν στά βυζαντινά χρόνια «Μεγαλοφόρος» και δέν έχει ακόμη άνασκαφεί, όρίζεται από τούς σημερινούς δρόμους Έγνατία και Φιλίππου. Ή προσέλαση προς τή Μεγαλοφόρο γινόταν μέ μιά λαμπρή κιονοστοιχία, στολισμένη μέ άνάγλυφα του Διονύσου, τής Μαινάδας, τής Λήδας και τής Άριάδνης στή νότια όψη και του Διοσκούρου, του Γανυμήδη, τής Νίκης και τής Αύρας στή βόρεια (8λ. σελ. 11).

Πρόκειται για τή γνωστή στοά μέ τό έβραϊκό όνομα «Incantadas» που σημαίνει «Μαγεμένες» ή μέ τό ελληνικό «Εϊδωλα», που βρίσκεται σήμερα στό Λουέβρο.

Ή δεύτερη πλατεία, που άνασκάφη-

κε το διάστημα 1962-1971, περιλαμβάνεται ανάμεσα στις οδούς Φιλίππου και Όλυμπου (εικ. 4-5).

Στό χώρο της πλατείας αυτής βρέθηκε το 1944 σε άνασκαφη των Γερμανών, η Δέσποινα της Θεσσαλονίκης, γυναικείο άγαλμα στον τύπο της μικρής Ήρακλειώτιδας (εικ. 6). Έδώ, εκτός από την ανατολική και τη νότια στοά της βόρειας πλατείας, που εδράζεται σε ένα διπλό κρυπτορτικός και χρησιμοποιήθηκε ως αναλημματικός τοίχος για τη δημιουργία του ανδρήρου της 'Αγοράς, αποκαλύφθηκε και το 'Ωδείο της πόλης. Μέσα στο χώρο του 'Ωδείου βρέθηκαν τρία άκεφαλα αγάλματα, που αποδόθηκαν σε μούσες. Ο Χ. Μπακιρτζής στο διηγήματά του «Η Δέσποινα της Θεσσαλονίκης», ιστορώντας τις περιπέτειες του παραπάνω αγάλματος, υποστηρίζει ότι τα άκεφαλα αυτά αγάλματα κοσμούσαν πεσσούς. Κατά τον ίδιο μελετητή το κρυπτορτικός της άνω πλατείας μετατράπηκε σε δεξαμενή τόν 60 μ.χ. αί.

Οι δύο αγορές επικοινωνούσαν μεταξύ τους με μνημειώδη κλίμακα. Στο βορειοανατολικό άκρο της 'Αγοράς, στη συμβολή των οδών Όλμπου και 'Αγνώστου Στρατιώτου, εντοπίστηκαν τα λείψανα της θιλιόθηκης της πόλης. 'Αποτελείται από μία μεγάλη ημικυκλική κόγχη, που περιβάλλεται από μικρότερες ορθογώνιες. Έδώ βρέθηκε το ακρόλιθο άγαλμα της 'Αθηνάς τύπου Medici, μεταπλασμένο σε πορτραίτο της 'Ιουλίας Δόμνας, που μελέτησε ο Γ. Δεσπίνης.

Λουτρά. Οι Ρωμαίοι κατασκεύασαν στη Θεσσαλονίκη, πολλά συγκροτήματα θερμών, ένα από τα οποία ανασκάφηκε κάτω από το ναό του 'Αγίου Δημητρίου. Ένα δεύτερο μεγάλο λουτρό βρέθηκε κάτω από τη βασιλι-

κη της 'Αχειροποιήτου (εικ. 7) που χρονολογείται, με βάση την κεραμική του, στο 2ο μ.Χ. αί. Τρίτο συγκροτήμα θερμών εντοπίστηκε κάτω από την 'Αγία Σοφία. Τμήμα του λουτρού αυτού αποκαλύφθηκε πρόσφατα στα θεμέλια οικοδομής ιδιοκτησίας της Μονής Ξενοφώντος, στην οδό Μ. Κίγκ 8.

Ένα τέταρτο μεγάλο λουτρό βρέθηκε στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται από τις οδούς Φιλίππου, Βενιζέλου, Μπαλταδώρου και Δραγούμη. Στη συμβολή της οδού 'Αγ. Σοφίας με την 'Ισαωνίδου και την 'Όλμπου εντοπίστηκαν λείψανα ενός άλλου λουτρού, καθώς επίσης κάτω από το δόστρωμα της οδού 'Όλμπου, στη συμβολή της με την Πλάτωνος (εικ. 8).

Τό πλουσιότερο λουτρό, που εντοπίστηκε στη Θεσσαλονίκη, ανασκάφηκε το 1969 στη συμβολή των οδών 'Εγνατίας και 'Αντιγονιδών. 'Αποτελείται από μία μεγάλη τετράλευρη αίθουσα τρικίνου με θέσεις για άοκνικτρα, διακοσμημένη με ψηφιδωτά δάπεδα. Το κεντρικό θέμα εικόνιζε τέθριππο και περιβαλλόταν από τρεις μικρούς πίνακες με προτομές (εικ. 9). Κατά τη Μ. Ξιανίδου, ο χώρος που περιγράφηκε άνηκε σε αναπατήριο θαλασίου και πρέπει να χρονολογηθεί στον 3ο μ.χ. αί.

Σε τμήματα θερμών άνηκουν επίσης λείψανα κτισμάτων που βρέθηκαν στην οδό Φιλίππου 89 και 91, Προφήτου 'Ηλιού 11 και στην οδό Γαλιλαίου.

Τμήματα υποκαύστην ρωμαϊκού λουτρού ανασκάφηκαν στα θεμέλια της παιδιατρικής Κλινικής του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ τό 1972.

Η θέση και ό αριθμός των λουτρών που αποκαλύφθηκαν στη Θεσσαλονίκη είναι κατά τη γνώμη μου άναλόγος της κατά περιοχές πληθυσμιακής πυκνότητας της πόλης.

Σπίτια. Η κατοικία στα ρωμαϊκά χρώ-

νια δέ διέφερε από την ελληνιστική και την κλασική. 'Αποτελείται από μία εσωτερική αύλη, που περιβάλλεται από δωμάτια πλούσια διακοσμημένα και έχει συνήθως δύο ορόφους.

'Απέναντι από τη ρωμαϊκή εξέδρα, σε οικόπεδο της οδού 'Εγνατίας 94 αποκαλύφθηκαν, τό 1969, τα λείψανα μίας ρωμαϊκής οικίας με τρεις οικοδομικές φάσεις, που χρησιμοποιήθηκε μέχρι τό χριστιανικά χρόνια.

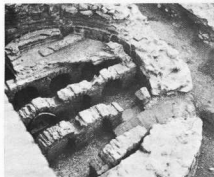
Στην άρχική φάση άνηκουν τέσσερις ευρύχωρες αίθουσες, στρωμένες με ψηφιδωτά. Σε μία δεύτερη φάση έποικεύον, έπάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο κατασκευάζονται μικρότερα δωμάτια με τοιχογραφίες που μμούνται ορθομαρμαρωση και τοποθετούνται δυο αράβωτοι κίονες (εικ. 10). Τέλος σε μία τρίτη φάση ευτελείται ο χώρος φράζων τό μεταξύ των κίωνων άνοιγματα.

Στά θεμέλια της Ευαγγελικής 'Εκκλησίας, στην οδό Π. Πατρίων Γερμανού αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο ρωμαϊκό κτίριο, που αποτελείται από μία περιστύλη αύλη και περιβάλλεται από δωμάτια επιχρισμένα με πολύχρωμα κονιάματα. Στο ίδιο οικόπεδο βρέθηκε ένας μεγάλος όχετός που κατεύθυνση προς τη θάλασσα, που έδωσε νομιάματα των 'Αμύοντα Γ', Φιλίππου Β', Κοινού Μακεδόνων μαζί με ύστερορωμαϊκά (4ου και 5ου αί.).

Ένα από τό σημαντικότερα σπίτια της ρωμαϊκής έποχής, ανασκάφηκε τό 1963 στη συμβολή των οδών Σωκράτους και 'Αγ. Δημητρίου. 'Αποκαλύφθηκε μία αύλη διακοσμημένη με ψηφιδωτά που σχημάτιζαν δύο πίνακες. Στόν ένα εικονίζεται ή συνάντηση της κοιμημένης 'Αριάδνης με τό Διόνυσο και στόν δεύτερο μυθική παράσταση άπαρχής τό Γαμμήϊδον. Τό δάπεδο αυτό χρονολογείται στόν 3ο μ.χ. αί. και είναι έκτεθειμένο στό Μουσείο Θεσσαλονίκης (εικ. 11).

Δρόμοι. Η 'Εγνατία οδός διέσχισε τη

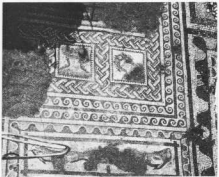
7. Τά υπόκαυστα του λουτρού, ΒΑ του 'Ιερού της 'Αχειροποιήτου.

8. Τά υπόκαυστα του λουτρού, που αποκαλύφθηκε στόν άξονα της οδού 'Όλμπου (Άψη Α. Κουντουρά).

9. Τό ψηφιδωτό δάπεδο του θαλασίου που βρέθηκε σε οικόπεδο των οδών 'Εγνατίας και 'Αντιγονιδών.

Θεσσαλονίκη από τη Χρυσή Πύλη (Πύλη Βαρβαρίου) μέχρι την Κασσανδρευτική (σημερινό Συντριβάνο), και όνομαζόταν, στα ρωμαϊκά χρόνια, «Via Regia».

Λείψανα της οδού αυτής έντοπιώθηκαν στη γωνία των οδών Έγνατίας και Κομβουνίων το 1969. Ήταν κατασκευασμένη με μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες και θρισκόταν λίγα μέτρα νοτιότερα από το σημερινό νότιο άκρο της οδού.

Τό οδόστρωμα μιάς άλλης οδού αποκαλύφθηκε στη συμβολή των οδών Έγνατίας, και Μητροπολίτου Γενναδίου, στη θέση της παλιότερης οδού Άγιου Νικολάου, που έχει έντοπιωθεί ανατολικά του Ίερου του Άγιου Δημητρίου, μέχρι τό ύψος της οδού Προφήτου Ήλια 37.

Στά θεμέλια οικοδομών της οδού Φιλίππου 25 και 27, αποκαλύφθηκε σέ πλάτος 4,50μ. ο θόριος decumanus της Άγοράς που διέσχισε τις δύο πλατείες, περνώντας μπροστά από τό σγυρσοειδές. Πιθανότατα πρόκειται γιά τόν ίδιο δρόμο, που αποκαλύφθηκε δυτικότερα στη γωνία των οδών Κρυστάλλη και Άντιγονιδιών, σέ πλάτος 12μ.

Τό οδόστρωμα μιάς άλλης αρχαίας οδού, πλάτους 9,10μ. που αντίστοιχεί στη σημερινή οδό Πτολεμαίων, έντοπιώθηκε σέ οικείοπε της οδού Άντιγονιδιών 19.

Άκομη, σέ οικείοπε της οδού Τάσκου Παπαγεωργίου 8, άνασκαφική τμήμα αρχαίου οδόστρώματος, πλάτους 7μ., καθώς επίσης σέ οικείοπε της οδού Παπαζώλη, άπέναντι από τό Διοικητήριο, που αντίστοιχεί στη σημερινή οδό Βενιζέλου.

Τέλος σέ οικείοπε των οδών Άγιου Δημητρίου και Φιλίππου Δραγούμη, έντοπιώθηκε αρχαίο οδόστρωμα, που αντίστοιχεί μέ τη σημερινή Άγιου Δημητρίου.

Άπό τό παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ή χάραξη των αρχαίων δρόμων της Θεσσαλονίκης διατηρήθηκε αναλλοίωτη μέχρι σήμερα, μέ ελάχιστες μετατροπές.

Τάφοι. Στά ρωμαϊκά χρόνια ή Θεσσαλονίκη έχει να έπίδειξει πολλούς τύπους τάφων. Αρχαιότερες θεωρούνται οι έπιτύμβιες στήλες κ άκολουθούν οι έπιτύμβιοι θωμοί και οι μαρμαρίνες σαρκοφάγοι, που χρησιμοποιούνται από τήν άστική τάξη τόν 1ο και 2ο μ.Χ. αι., οι κεραμοσκεπείς, που χρησιμοποιούνται από τά έλληνοιστικά μέχρι τά ρωμαϊκά χρόνια από τις λαϊκές τάξεις, και τόν 3ο μ.Χ. αι. οι τάφοι σέ μορφή υπέργειων θωμοειδών κατασκευών μέ έγχυτρίσιμους, που κάλυπταν κεραμοσκεπείς ταφές. Τόν ίδιο αιώνα παρατηρούνται κτιστοί κηιωτόσχημοι τάφοι, που περιείχαν τήν τέφρα του νεκρού και άλλοι καμαροσκεπείς μέ τυφλή

10. Λείψανα ρωμαϊκής οικίας στα θεμέλια οικίας πειδού της οδού Έγνατία 94.

11. Ψηφιδωτό δάπεδο οικίας μέ παράσταση συνάντησης Διονύσου και κοιμημένης Αριάδνης.

12. Ο τάφος της οδού Άγιου Νέστορος 8.

κόγχη γιά τήν τοποθέτηση λυχνάρια και προσκέφαλο από πέτρα. Ο σπουδαιότερος καμαροσκεπής τάφος του 3ου μ.Χ. αι. διακοσμημένος μέ πλούσιες πρωτοχριστιανικές τοιχογραφίες βρέθηκε στήν οδό Άγιου Νέστορος 8, τό 1977 (εικ. 12).

Τείχη. Δέ γνωρίζουμε τήν έκταση και τη μορφή της οχύρωσης που είχε ή Θεσσαλονίκη πριν τό 254 μ.Χ., όταν εξαιτίας των έπιδρομών των Γότθων, τειχίζεται βιαστικά. Η οχύρωση αυτή ένισχύθηκε είκοσι περίπου χρόνια άργότερα, γιά ν' αντιμετώπισθούν νέες έπιδρομές των Γότθων. Άποτελείται από ένα εύθύγραμμο τείχος, πλάτους 1,40μ, και τετράγωνους πύργους κτισμένους μέ μαρμαρίνους δόμους.

Γαλεριανό συγκρότημα. Στις άρχές του 4ου αι. μ.Χ. ή Θεσσαλονίκη γίνεται έδρα του καίσαρα Γαλερίου, ενός από τούς τετράρχες, που έγκαθίσταται στήν πόλη και ιδρύει άνάκτορα. Τό Γαλεριανό συγκρότημα κατέλαθε τό κενό ανατολικό τμήμα της πόλης, τόν κάμπο, που είχε συμπεριληφθεί στήν οχύρωση του 253 μ.Χ., όπως δείχνει ή συνύπαρξη των δύο οχυρώσεων, τόσο του 3ου όσο και του 5ου μ.Χ. αι., σέ όλο τό μήκος του ανατολικού περιβάλλου της πόλης. Τα δύο τείχη βρέθηκαν τό ένα δίπλα στο άλλο σέ άνασκαφές οικείπδων στις οδούς Φιλικής Έταιρείας, Μελενίκου, Ανινιμίου, μέ τήν θέση του Τουρκικού Πτωχοκομείου Ίσλα - Χανέ, άπέναντι από τό Νεκροταφείο της Εύαγγελιστρίας.

Τό Γαλεριανό συγκρότημα περιλάμβανε τό άνάκτορα μέ τόν Ίπποδρόμο και τό Οκτάγωνο, τήν «καμάρα» και τή Ροτόντα (εικ. 13).

Ο Ίπποδρόμος. Κατείχε όλο τό Νοτιοανατολικό τμήμα του συγκροτήματος και όλη τη σημερινή πλατεία Ίπποδromίου. Επειδή του έντοπιώθηκαν σέ οικείοπές της πλατείας Ίπποδromίου, οδού Φιλικής Έταιρείας και Πρίγκηπου Νικολάου. Τό ανατολικό σκέλος του Ίπποδromίου κατέπερε τό τέλιος του 3ου μ.Χ. αι. και λόγω του ύψους του τό άντικατέστησε. Για τήν κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν μαρμαρίνοι πλίνθοι και άρχιτεκτονικό υλικό σέ δεύτερη χρήση Τελευταία στήν πλατεία Ίπποδromίου, βρέθηκαν στα θεμέλια οικοδομής οι καμαρές, όπου έδραζόνταν τά έθώλια και έμεναν τά ζώα.

Άνάκτορα. Από τούς χώρους του άνασκαφής μιά τετράγωνη αυλή που περιβάλλεται από δωμάτια και διαδρόμους, μιά όκταγωνική αίθουσα, μέ πρόσωπο προς νότο, άποθήκες, μιά άλλη μεγάλη βασιλική αίθουσα μέ κόγχη, νυμφαία και βοηθητικούς χώρους. Τό συγκρότημα, που έβρισκε μέχρι τη σημερινή Έγνατία, πρέπει νά έπικοινωνούσε άπευθείας μέ τή θάλασσα και ίσως είχε και ιδιαίτερο λιμάνι. Κατά τόν θ. Πέτρος τό άνάκτορο πρέπει να καταστράφηκε από σεισμό τόν 8ο αι.

Η Καμάρα. Λέγεται και θριαμβικό τόδο του Γαλερίου. Στή μορφή που έχει σήμερα είναι έλλιπής, έπειδή λείπει ο τέταρτος νότιος πεσός του δυτικού τόξου και όλο τό αντίστοιχο ανατολικό.

Όπως απέδειξαν οι άνασκαφές, ίσασίμως πεσού τοποθετημένη άπέναντι από τούς οχυρώσεις, σχηματίζαν δύο δίπλα τόξα, που κρατούσαν χαμηλό θόλο.

Η διακόσμηση της καμάρας, άνήκει στό άνώγλυρο μέ ιστορικό περιεχόμενο. Στά γλυπτά των πεσώνων της εικονίζονται έπεισάδιο από τούς πολέμιους του Γαλερίου έναντιων των Περσών και ή έδραση της ειρήνης στα χρόνια της Τετραρχίας.

Η έπικοινωνία των άνακτόρων μέ τη Ροτόντα γίνεται διαμέσου της καμάρας και μιάς μομφικής οδού, που περιβάλλοταν από στοές,

13. Αεροφωτογραφία του ανακτορικού συγκροτήματος του Γαλερίου. Δεξιά διακρίνεται το Οκτάγωνο.

Τμήμα της πομπικής οδού έντοπιόθηκε το 1973 στα θεμέλια οικοδομής στη γωνία των οδών Δ. Γούναρη - Τσουφλή.

Ή *Ροτόντα*. Βρίσκεται στο βορειότερο άκρο του συγκροτήματος και είναι ένα μεγάλο κυκλικό κτίριο στεγασμένο με θόλο, στην κορυφή του οποίου υπήρχε άνοιγμα (οπαίο). Στο εσωτερικό, τη θαρία έντυπωση του κτιρίου ελάττωνουν όκτώ ορθογώνιες κόγχες και δύο σειρές παρθύρα, ενώ μιά πλούσια διακόσμηση με ορθομαρμάρωση, κιλιθάντες, κιονίσκοι, όπως απέδειξε ο Γ. Βελήνης, προκάλοψε μεγαλειώδη έντυπωση. Ή μορφή και λειτουργία του κτιρίου παρουσιάζει πολλές αναλογίες με το Πάνθεο της Ρώμης και έτσι φαίνεται πιθανότερη η άποψη ότι ήταν ναός και όχι Μουσαίοιο του Γαλερίου, όπως υποστηρίχθηκε παλιότερα.

Τό 303 οργανώθηκαν σε όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια διωγμοί κατά των Χριστιανών. Τότε μαρτύρησε, στη Θεσσαλονίκη, ο πολιούχος της Άγιος Δημήτριος.

Τό 323 φθάνει στην πόλη ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος για να κατευθύνει από δω τόν πόλεμο εναντίον του αντίπαλού του Ικινίου. Κατασκευάζει στόλο και ιδρύει τότε, στο δυτικό τμήμα της Θεσσαλονίκης, μεγάλο τετραγώνιο λιμάνι στη θέση της σημερινής εμπορικής συνοικίας «Λαδάδικα». Τό λιμάνι προστάτευε ένας οχυρωμένος κυματοθραύστης.

Μετά τό διάταγμα της ανεμβροσείας (313), ή χριστιανική Έκκλησία της Θεσσαλονίκης, που

14. Άποψη του Ίερού της βασιλικής και των τάφων που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη της οδού 3ης Σεπτεμβρίου.

θεμελίωσε ο άπόστολος Παύλος κατά τη δεύτερη περιόδο του, άρχίζει ν αναπτύσσεται με ταχύ ρυθμό.

Πρώτος, Βεθαωμένιος χρονικά, έπίσκοπος της πόλης είναι ο Άλέξανδρος, που ιδρύει τούς πρώτους ναούς μαρτύρων και παίρνει μέρος, τό 325, στην Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας. Τό 343 στη σύνοδο της Σαρδικής συμμετέχει ο έπίσκοπος Θεσσαλονίκης Αέτιος, ενώ πρός τό τέλος του ίδιου αιώνα (384) τόν έπισκοπικό θρόνο της πόλης κοσμή ο Άσχόλιος, ένας πολύ σημαητικός ιεράρχης.

Τό σπουδαιότερο μνημείο του 4ου αι. που σώζεται στη Θεσσαλονίκη βρέθηκε τό 1980 κατά τη διάνοιξη της οδού 3ης Σεπτεμβρίου, άναμεσα στην Έκθεση και τό Γ Σώμα Στρατού. Πρόκειται για ένα σταυρικό Μαρτύριο που περιβάλλεται από τό φύση δίπλα στη μοναδική κοιμητηριακή Βασιλική, που έντοπιόθηκε στην πόλη (είκ. 14). Ή κατασκευή του σταυρικού ταφικού Μαρτυρίου, που θεωρείται από τά πρωιότερα στό είδος του, τοποθετείται στό χρόνο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, που ήρθε στη Θεσσαλονίκη τό 380 και βαπτίσθηκε από τόν έπίσκοπό της Άσχόλιο.

Βιβλιογραφία

- G. ΒΑΚΑΛΑΚΙΣ, *Therne* — Thessaloniki, *Antike Kunst, Beiheft I* 1963 α 30-4.
 X. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *Χρονικά Άρχαιολογικά*, «Μακεδονικά» Α 1940.
 X. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *Χρονικά Άρχαιολογικά*, «Μακεδονικά» Β, 1941-1952, α 592-615.
 M. VICKERS, «Towards reconstruction of the town planning of Roman Thessaloniki», Α Συμπόσιο Άρχαίας Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1976, α 240-251.
 X. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, «Περί του συγκροτήματος της Άγοράς της Θεσσαλονίκης», Β Συμπόσιο Άρχαίας Μακεδονίας, Θεσ/νίκη 1977, α 26, 257-269.
 Σ. ΠΕΛΕΚΙΔΗΣ, «Από την πολιτεία και την κοινωνία της άρχαίας Θεσσαλονίκης - Παράρτημα του Β' τόμου της ΕΕΦΣ 1933, Θεσσαλονίκη 1934.
 Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *Χρονικά Άρχαιολογικά* «Μακεδονικά» Ζ, 1966-67 α 290-303.
 Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *Χρονικά Άρχαιολογικά* «Μακεδονικά» Θ, 1969, α 149-161.
 Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *Χρονικά Άρχαιολογικά*, 1968-1970, «Μακεδονικά» ΙΔ, 1974 α 292-381.
 T. TAFEL, *De Thessalonica* εμςμς αgro, Berlin 1839

Thessaloniki in Antiquity

It is considered certain that the city founded by Kassandros in 316 B.C. was located on the site of the thracian city Therme, mentioned in written sources since the 5th century B.C.

The only archaeological finds from Therme were discovered around 1930 during an excavation at the junction of Krystalid and Antigoniad Streets and belonged to the temple of Thermanios Dionysios. These are the only remnants of the thracian predecessor of Thessaloniki, while a macedonian tomb and parts of fortification embodied in the Acropolis' walls represent the hellenistic city.

During the roman period the city was expanded through the erection of many public buildings, thermae and temples, while the Agora, consisting of two continuous squares was founded in the mid-2nd century A.D. The entrance to the lower square was decorated by sculpture reliefs, preserved today in the Louvre and known as «incantada». During 1963-1971 the Odeion, the eastern stoa and a double cryptoporticus on which the south stoa is based were excavated in the area of the upper north square.

Around 303-311 A.D. Thessaloniki became the capital of Galerius, one of the tetrarchs, who embellished the city with fine monumental edifices: the hippodrome, the palace, an octagonal public building, nymphaia, a triumphal arch and last, but not least, the Rotonda, the official imperial church.